

הזוגי ורקעו הלשוני בערבית היהודית

מאת יהושע בלאו

מרשה אני לעצמי להקדיש מאמר זה, הודן בערבית היהודית, למורי הפרופ' ש"ד גויטיין; זכיתי, שיעקוב אחרי עבודותי בשטח זה, מאז החילותי בהן, וזה נותן בלבי עוז להגיש קטע זה כשי ליום הולדתו השישים.

1. בעבודתי "דקדוק הערבית היהודית של ימי הביניים" (להלן "דקדוק"), העומדת לצאת בהוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, מתאר אני בעיקר, אגב דוקומנטאציה עשירה, את עובדות הלשון כמות שהן. הרקע הלשוני מצויר לרוב בקיצור נמרץ, בעיקר בהערות. מאמר זה לעומת זה מסתפק בהדגמה מצומצמת ביותר אגב רמיזה לדקדוק וכוונתו העיקרית להבליט את הרקע הלשוני דווקא¹.

2. הזוגי, כדברי J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax*, ב, עמ' 128, סימן הוא לשמרנות לשונית והוא בחינת תופעה מיושנת, ההולכת ונסוגה. בלהגים הערביים המודרניים הצטמצם באמת הזוגי לעומת הערבית הקלאסית והם משקפים מצב, המקביל במידה מרובה לזה שבעברית ובארמית, כפי שבכלל מקבילים לעתים קרובות השינויים, שחלו בלהגים, לאלו שעברו על השפות השמיות העתיקות עוד לפני שנקבעו בכתב². התפתחות זו של צמצום הזוגי חלה כפי הנראה עוד בתקופה הראשונה של הערבית הבינית. כבר אחד הטכסטים העתיקים ביותר, שעסקתי בו, שאיננו מאוחר מן המאה התשיעית, כ"י האבנגיליונים Vat. Borg. ar. 95, שבו טיפל B. Levin בדיסרטאציה שלו

1. אני מקווה, כי עוד אוכה לצייר את רקעה הלשוני של הערבית היהודית על כל תופעותיה הידועות ולהאיר אף את התפתחותה של הערבית הקלאסית מתוך הערבית הבינית בכלל והערבית היהודית בפרט.

2. עיין G. Bergsträsser, *Einführung in die semitischen Sprachen*, מינכן 1928, עמ' 156. לגבי הזוגי נשאלת אמנם השאלה, אם משקף באמת צמצום הזוגי בלהגים הערביים התפתחות מאוחרת או שמא יש לראות דווקא בצמצום הזוגי את החזרת המצב שבשמית הקדומה (כעין גלגל חזור, עיין על כך W. Havers, *Handbuch der erklärenden Syntax*, היידלברג 1931, עמ' 6) או אף את שמירתה, ובהתרחבות הזוגי שבערבית הקלאסית תופעה אנאלוגית מאוחרת (השווה Th. Nöldeke, *Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, שטראסבורג 1904, עמ' 27–28, C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik...*, עמ' 302, 455, 456, 560, Ferguson, *Language* XXXV, עמ' 620, הערה 8). אולם באוגריתית רחב השימוש בזוגי עוד יותר מאשר בערבית הקלאסית, עיין למשל C. H. Gordon, *Ugaritic Handbook*, רומה 1947, עמ' 41, 95, וגם האכדית משקפת במהלך ההיסטוריה שלה את צמצומו ההדרגתי של הזוגי, עיין עיין Nöldeke שם. אין נראה, שבכל השפות האלו התרחב באופן עצמאי הזוגי, בו בזמן שהזוגי מצטמצם לרוב.

הזוגי, כי כבר בו, כמו בטכסטים מאוחרים יותר, מתחלפות צורות ריבוי עם זוגי, כאשר הכוונה לשניים, כגון מתי ד, כא *نحوًا مصليهما*: שניהם מכינים את רשתותיהם.

על גילו של תירגום זה, כפי שהוא משתקף בכתב-היד המצוטט ובכתב-היד האחרים (עיין ברשימה קות הדעות. בו בזמן שגראף (שם עמ' 145) קובע כ- terminus ante quem את אמצע המאה התשיעית, הרי A. Baumstark ותלמידיו, כולל לוי (עיין לוי שם, עמ' 16 ואילך, בייחוד הערה 2 שם) מסיקים מרישום הפיריאוקופים, כי מוצאם מן התקופה הקדם-אסלאמית. הוויכוח מתנהל בעיקר סביב השאלה, אם משקפים רישומי הפיריאוקופים את סדר שנת הכנסיה של זמן ההעתקה או שהועתקו ממקור יווני עתיק. לנו נדמה, כי אפשר אולי להגיע למסקנה על סמך ניתוח לשונם של כתב-היד. ולא המוניות הצורות, המצויות בהם, קובעת כאן, שהרי ייתכן להגיה, כי בסביבות מנזר סיני (מקור כתב-היד, עיין גראף שם, עמ' 142) התהוו עוד לפני האסלאם להגים, שלא היו שונים בקוויהם העיקריים מהדיאלקטים הביניים (ואף המודרניים); מכריעים כאן לדעתנו חילופי צורות "קלאסיות" עם המוניות (השווה גם לוי שם, עמ' 18-19), כפי שהם מצויים אף בזוגי (עיין לעיל) וכפי שהם אופייניים לכל הטכסטים המאוחרים יותר. חילופים כאלה משקפים ברורות, כפי שנראה לנו, מצב לשוני, שבו מנסים כותבים דוברי להג המוני לכתוב בלשון ספרותית בעלת פרסטיז'ה עצומה, אך הואיל ואינם בקיאים בה כל צרכם, משתמשים הם לסיוגין בצורות "ספרותיות" והמוניות. נדמה לנו, כי רקע לשוני זה, שבו נחשבת הערבית הקלאסית על כל פרטיה ללשון הראויה לחיקוי, התהווה בסביבות מנזר סיני אך אחרי כיבושי האסלאם ואין לתארו בסביבה זו בתקופה הקדם-אסלאמית. אין אנו באים, כמוכּן, להכחיש את מציאותה של הערבית עוד לפני הופעת מוחמד. אולם אין נראה לנו, שהיא הגיעה בסביבות מנזר סיני כבר אז לפרסטיז'ה, כפי שהיא משתקפת בטכסט שלנו. לו החליט מיסיונר, שלא היה בקי למדי בערבית הקלאסית (כפי שזה אמנם משתקף בטכסט של לוי), לתרגם באותה התקופה את כתבי הקודש שלו לערבית הקלאסית, כדי שיהנו מכבוד גדול יותר, הרי אז היו האלמנטים הוולגאריים בתירגומו מרובים יותר, ואלו של הערבית הקלאסית פחותים, שהרי השפעתה של זו בסביבות מנזר סיני לא היתה בוודאי ניכרת עד כדי כך בשביל מי שאינו בקי בה, עד שהיא תשתקף למשל אף בהרגלים אורתוגרפיים קבועים. אין ברצוננו כמוכּן להכחיש את אפשרות קיום ספרות ערבית-נוצרית עוד לפני האסלאם, ועל כן אין טענותינו נוגעות אלא לכתב-היד הנדונים³.

3. גם הטכסטים הערביים-יהודיים משקפים, החל בגילוייהם הקדומים ביותר (כגון בכתבי רב סעדיה גאון) את צמצום הזוגי (עיין דקדוק § 122). זה מתבטא בכך, שככל שהטכסט ספרותי יותר, מרבה הוא, בהשפעת הערבית הקלאסית, בזוגי, אך בטכסטים המוניים משמש הזוגי מעט באופן יחסי. כך למשל מרובה הזוגי בתשובות הרמב"ם יותר מאשר בשאלות המופנות אליו. — לדוגמה בסדור רב סעדיה גאון קה, 13: "ויג'יבון אלאת'נין אלאכ'רין והו מעהם... והם יג'יבון": ועונים שני האחרים, והוא עמם... והם עונים. מתכיפות הופעת הזוגי נראה להסיק, שהוא נעלם כמעט לחלוטין בלהגים, המשתקפים בערבית

3. הממור הבודד, שפורסם על-ידי A. Baumstark ב-Or. christ. ל"א, עמ' 55 ואילך, אינו מאפשר להגיע למסקנות ברורות על אופיו הלשוני של Ms. or. 94 שבספריה העירונית של ציריך.

היהודית, בשם התואר והבינוני, בפועל נצטמצם הזוגי במידה פחותה, ובדרך כלל נראה, כי בכינויים נשתמר הוא במידה גדולה עוד יותר: בדרך כלל מרובות הדוגמאות, שבהן בא פועל בריבוי וכינוי בזוגי, מאשר אלו, המכילות פועל בזוגי וכינוי ברבים (עיין דקדוק שם, הערה 10). לממצא זה מתאימה גם העובדה, כי בפירושו הוולגארי לפרקי אבות, המיוחס לר' דוד נכד הרמב"ם (נא אמון התרס"א), לא רשמתי מקרים של פועל בזוגי. 4. במידה הרחבה ביותר נשתמר הזוגי בשמות עצם (ומספר). נדמה כי בין השמות תופשים מקום מיוחד⁴ האיברים הזוגיים ושמות המספר. בשמות אלו רשמתי דוגמאות, שבהן מתקיימת נ' הזוגי בנסמך ובנצמד (עיין דקדוק § 126), מעין אתנינהם: שניהם — JQR(NS) יא, עמ' 464, שורה אחרונה; בין ידין אללה: לפני אלהים — אסף, מספרות הגאונים עמ' 39, 24. בשמות האחרים לא רשמתי דוגמאות ודאיות (עיין דקדוק שם ג). זה מעורר את הרושם, כאילו התקיים הזוגי בדיבור החי (לפחות בלהגים, שאותם משקפים טכסטים אלו) רק עוד במספרים ובאיברים הזוגיים⁵ ועל כן נמצא רק בהם את השימוש החי של קיום הנ' אף בנסמך ובנצמד⁶, בו בזמן שיתר צורות הזוגי הושאלו מן הערבית הקלאסית ללא נ' בשימושים אלו⁷.

5. העלם הזוגי ומצבם המיוחד של האיברים הזוגיים משתקף גם בכך, כי הזוגי של האיברים הכפולים משמש אף במקום ריבוי (דקדוק § 124א, ועיין שם הערה 14 על הקבלות בערבית מודרנית, בעברית ובלשונות הודו-אירופיות): לאחר העלם הזוגי, הוא לא הורגש עוד בשמות המעטים, שבהם נשתמר (בעיקר באיברים הזוגיים) כזוגי, כי הקאטיגוריה המספרית הזאת הלכה ונצטמקה, אלא כריבוי. דוגמה: סדור רב סעדיה עמ' קלז, 14 "יגסלון ידיהם": הם ירחצו ידיהם. נראה אפוא⁸, כי לפחות בחלק של 4. שוב כמו בעברית.

5. כך מרבה הפירוש ההמוני לפרקי אבות (עיין סוף § 3) להשתמש דווקא בשני סוגים אלו של הזוגי, אם כי מצוי בו הזוגי גם בשמות אחרים, עיין דקדוק § 126ג, הערה 29.
6. אך הרגיל הוא גם במספרים ובאיברים הכפולים להשמיט את הנ' בנסמך ובנצמד, כפי הנראה בהשפעת הערבית הקלאסית.

7. אולם דווקא בטכסט הנוצרי הקדום, שפורסם עליידי לויך, נשתמרה הנ' שלא באיברים הזוגיים, עיין מתי ד, יט *صيادين الناس* ציידים האנשים. — בלהג האיברים של ביר-זית שומרים דווקא רוב שמות העצם על הנ' בנצמד ואילו האיברים הזוגיים וכן "ואלדיך": הורים הרגיל יוצרים אותו ללא נ'; כפי הנראה נשתמרה הנ' לרוב בנצמד לפי הקש הנפרד, אולם השמות הרגילים (האיברים הכפולים וואלדיך) התגדו, בגלל היותם רגילים, בהצלחה לאנאלוגיה. בנסמך לעומת זה נראה, כי אף האיברים הכפולים שומרים על הנ': מסתבר, כי נדירים הם בנסמך מאשר בנצמד ועל כן נתפסו עליידי הקש של הנפרד. עיין J. Blau, *Syntax des palästinensischen Bauern-* *dialektis von Bir-Zët*, ואלדורף-הסן 1960, עמ' 42—43.

8. השווה גם את שימושו של הזוגי כריבוי של מיעוט, מעין "סטריין": שורות אחדות, עיין ש"ד גויטיין, תרביץ כד, עמ' 31; דקדוק § 264. מאידך עשוי אף באיברים כפולים הריבוי לדחות את הזוגי, עיין דקדוק § 124, הערה 15.

הלהגים, המשתקפים בערבית היהודית, אין הזוגי חז, אלא בעיקר באיברים הכפולים ובשמות מספר ונצטמצם ביתר השמות ונעלם בשמות תואר, (פחות) בפעלים ו(עוד פחות) בכינויים. מאחר שהזוגי נעלם⁹ גם בשפות שמיות עתיקות באותו הכיוון, הרי אין להסיק מן העובדה, כי הזוגי נצטמצם בלהגים הערביים דווקא בשמות תואר, פעלים וכינויים, שהלהגים התפתחו מן ה־*koivj* משותפת, כפי שטוען Ferguson ב־*Language* לה, עמ' 620. צמצום הזוגי דווקא בחלקי דיבור אלו אינו פרט מבודד, אשר אין לתאר את התהוותו אלא בהנחת מוצא משותף, אלא הוא תואם את כיוון התפתחותן של הלשונות השמיות, ועל כן עשוי היה להתהוות בלהגים שונים באופן בלתי תלוי, כפי שזה קרה באמת בלשונות שמיות שונות.

6. העלם הזוגי מתבטא כמובן גם בהתאמה: מאחר שהזוגי אינו מורגש עוד בתור כזה, הרי כפי שריבוי שאינו מציין בני אדם נחשב לנקבה יחיד ומלים המוסכות אליו באות ביחידה, כך המצב גם לגבי זוגי, שאינו מציין בני אדם: כגון סדור רב סעדיה עמ' לא, 19 "צלוחין חוליה": שתי תפילות חול.

תופעה זו, הידועה לנו אף מחוץ לתחום הערבית-היהודית (עיין H. L. Fleischer, *Kleinere Schriften*, א, עמ' 772, W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, ב, עמ' 275, והשווה גם דקדוק § 122, הערה 4), סותרת את דעתו של פרגוסון אשר רצה להסיק מן העובדה, כי הזוגי מתחבר בלהגים, אף כשאינו מציין בני אדם, בקביעות עם ריבוי, בניגוד לריבוי מסוג זה, המתחבר בקביעות עם נקבה יחיד, שלפנינו שריד של פרט משותף לכל הלהגים המודרניים, המורה על כך, כי דיאלקטים אלו התפתחו מן ה־*koivj* משותף (עיין לעיל 5, סוף). אולם הערבית-היהודית מוכיחה, כי התחברות הזוגי עם ריבוי דווקא היא תוצאה של התפתחות מאוחרת, ואילו בשלבים מוקדמים התחבר הזוגי אף עם יחידה. גם בפרט קטן זה מתגלה חשיבותו של חקר הערבית הבינית בכלל ושל הערבית-היהודית בפרט להכרת ההיסטוריה של הערבית הקלאסית והתפתחותם של הלהגים המודרניים¹⁰.

הנחתו של פרגוסון, כי הלהגים הערביים הלא-בדויים התפתחו מתוך ה־*koivj* (שם עמ' 616 ואילך), נראית לנו בכללותה מופרכת. פרגוסון מתבסס במאמרו על ארבעה עשר פרטים, המשותפים ללהגים המודרניים והמוכחים אפוא, לדעתו, על קיום בסיס משותף, אשר ממנו התפתחו הלהגים המודרניים. על אחד מאלו (מס' 1 אצל פרגוסון, עמ' 620/1), כי הזוגי נעלם דווקא בשמות תואר, בכינויים ובפעלים

9. עם ההסתייגות, שהבענו בהערה 2, כי ייתכן ששימוש מצומצם זה בזוגי משקף מצב פרוטו-שמי, אם כי אין זה נראה לנו.

10. אולם קביעתו של פרגוסון על הזוגי נראית לנו בלתי מדויקת אף לגבי הלהגים. בלהג של ביריזית למשל מתחברים הזוגי והריבוי כאחד לעתים קרובות עם רבות (עיין בלאו שם § 114), אם כי ריבוי רשמתי גם עם נקבה יחיד, עיין שם עמ' 178, אך זוגי לא. אך יחידה על יד זוגי רושם J. S. Willmore, *The Spoken Arabic of Egypt* § 468, בלהגים אחרים משמש תמיד הריבוי כמתאר של שמות בריבוי, עיין Ph. Marçais, *Le parler arabe de Djidjelli*, עמ' 344.

וכי הוא מתואר על-ידי ריבוי בלבד, עמדנו לעיל בפרוטרוט. פרגוסון עצמו מודה, כי אין ללמוד מפרטים משותפים, התואמים את כיוון התפתחותם הכללי של הלהגים, על מוצא משותף, כי פרטים כאלה יכלו להתהוות על-ידי התפתחות קונוורגנטית. ואם אמנם מוצאים אנו, כי בשפות שמיות אחרות באה אותה ההתפתחות באופן בלתי-תלוי, הרי זה מוכיח ברורות, כי אכן זהו כיוון ההתפתחות הכללית, ואם כן, עשויים היו הלהגים בנפרד לפתח תכונות אלו. העלם הווגי משמות תואר, מפעלים ומכינויים מצוי גם בשפות שמיות אחרות, על כן עשוי היה להתהוות בדיאלקטים הערביים בלי קשר פנימי ביניהם, ואין לנו אפוא הזכות להסיק מכך על מוצא משותף (ועיין לעיל 5, סוף).

גם הפרטים האחרים, שמהם רצה פרגוסון ללמוד על מוצא משותף של הלהגים, אינם משכנעים תמיד. העלם פעלי ל"ו (נקודה 3) על-ידי התאחדותם עם פעלי ל"י אינו מוכיח כלום בדבר בסיס משותף, שהרי — בדומה לווגי — נמצא הוא בכיוון הכללי של התפתחות הלשון ועל כן יכול היה להתפתח בכל קבוצת הלהגים בנפרד; גם בערבית הקלאסית נשתמרו פעלי ל"ו רק בבניין קל במשקלים פֶּעַל וּפְעַל ובלשונות שמיות עתיקות (עברית, ארמית) נעלמו פעלי ל"ו לחלוטין. פחות בולטת האפשרות של התפתחות קונוורגנטית לגבי הכינויים האמצעיים (נקודה 5), אם כי הוא מצוי אף בלהגים חבשיים. אין גם להסיק מסקנות מנקודה 6, השימוש במספרים 3—10 בסיום a- ללא עצם מנוי, אך בסיום אפס לפני עצם מנוי, שהרי יש גם להגים חורגים, השווה למשל C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik...*, ב עמ' 275. לגבי שימוש t לפני עצם מנוי הפותח בתנועה, מודה פרגוסון עצמו, כי אינו תופעה כללית. אולם אף המעתק <t במספרים 11—19 (נקודה 7) אינו כללי, השווה למשל וילמור § 95, L. Bauer, *Das palästinische Arabisch* 4, לייפציג 1926, § 61 (בלהג הארץ-ישראלי מצוי t דווקא בדיאלקטים הפלאחיים, עיין בואר שם, הערה 1, אך עיין גם C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik...*, א, עמ' 241). התאבנות הסופרלאטיבוס אֶפְעַל והעלם הנקבה פֶּעַל (נקודה 8) אינם צריכים להפליאנו: אֶפְעַל מאובן אף בערבית הקלאסית בקומפראטיבוס ובשימושים מסוימים של הסופרלאטיבוס (על פרטים עיין H. Wehr, *Der arabische Elativ*, מיינץ 1953), ועל כן לא ייפלא, שצורת הנקבה הזרה, שלא נבנתה מבסיס הזכר, נעלמה, שהרי בין כה וכה היה שימושה חלקי בלבד. לעומת זה היו מראש סיכויים מרובים יותר, כי הנקבה של אֶפְעַל לציון צבעים ובעלי מום, פֶּעַל א, תחזיק יותר מעמד, אף כי גם היא לא נבנתה מבסיס הזכר, שהרי לפי עדות הערבית הקלאסית לפחות, היא שימשה בכל המצבים הסינטקטיים ולא נדחתה על-ידי הזכר. ואין צריך לומר, שטבעי לחלוטין, כי הנקבה של המספרים הסודרים נשתמרה. שהרי נבנתה מבסיס הזכר. — אין פרגוסון צודק בחשבו את illi לכינוי הזיקה היחיד במקום allaoi (נקודה 13), השווה eddi בלהג לא-ברזילי כמו זה של ג'יג'ילי, עיין P. Marçais, *Le parler arabe de Djidjelli*, פריס, עמ' 492, והשווה J. Barth, *Die Pronominalbildung in den semitischen Sprachen*, לייפציג 1913, עמ' 157.

אולם לא בדיקת הנקודות השונות, אותן העלה פרגוסון, היא טענתנו המרכזית נגד התיזה שלו. לנו נדמה, כי התעלם מן היחסים הפנימיים המסובכים הקיימים בין הלהגים השונים ותיאר בצורה פשטנית מדי את התהוות הלהגים רק בדרך המקבילה לתיאוריית אילן היוחסין, מבלי ליתן את דעתו על כך, שבמציאות מסובכים יחסי הלהגים בדרך כלל הרבה יותר, כפי שהם משתקפים ב"תורת הגלים", המקובלת כבר מאז שנת 1872 (השווה למשל את התיאור אצל L. Bloomfield, *Language*, ניו-יורק 1933, עמ' 317). עלינו לתאר את התהוות הלהגים הערביים כתהליך מסובך ביותר, כשהלהגים השונים התפתחו בסופו של דבר מתוך הלהגים הערביים העתיקים. עלינו להתחשב בעירובי דיאלקטים מתמידים, הן בעת הכיבושים, הן אחר כך, כששבתים בדויים נודדים שוב ושוב אל מקומות

הכיבוש החדשים, ופעם הכריעה את הכף לשונו של שבט זה ופעם של אחר. לשונות אלו באו גם במגע זו עם זו, וכולן היו נתונות, במידה פחותה או יתרה, להשפעתה של הערבית הקלאסית, ומתוך כך התהוו כפי הנראה התכונות המשותפות לרוב הלהגים, לא כאילו מבסיס משותף, כדעת פרגוזון, אלא כתוצאה סופית של התפתחות לשונית. השכבה המשותפת של הלהגים עומדת אפוא לא בסוף התהליך, אלא בתחילתו.¹¹

7. העלם הזוגי בלהגים המשתקפים בערבית-היהודית הוא אחד ממכלול הקוויים, המבטאים יחד אולי באופן הבולט ביותר את התפתחותה של הערבית מהטיפוס המיוצג בערבית הקלאסית אל זה שבערבית הבינונית: הערבית הבינונית מתרחקת מן הטיפוס הסינטיטי, כלומר אינה מרבה עוד להביע מוצגים אחדים במלה אחת, ומתקרבת יתר ויותר לטיפוס האנאליטי, המביע לרוב במלה אחת רק מוצג אחד (עיינן מה שכתבתי בתרביץ כת, עמ' 365). בו בזמן שהערבית הקלאסית מביעה למשל את שני המוצגים "בת" ו"שתים" ע"י מלה אחת: בנתאן, הרי הערבית הבינונית מציינת אותם (גם) בשתי מלים: בנתא... אלתנין (עיינן למשל תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, ת' קצד, הערה 3; ועיינן דקדוק § 123). בדומה עשוי לשמש "זוג" (עיינן דקדוק שם, הערה 13) ו"גמיע", כגון בתשובות הרמב"ם 454, 10: "וללשריך אן יטלב שריכה אדא כאנו גמיעא (במקום: אדא כאנא) חאצרין": והשותף צריך לתבוע משותפו, כאשר שניהם נמצאים. אמנם גם בערבית הקלאסית מצויה ההתבטאות האנאליטית (גמיעא) (ודמויו עם זוגי), עיינן H. Reckendorf, *Arabische Syntax*, היידלברג 1921, עמ' 159 ובייחוד 167, הערה 1 (ועיינן גם בלאדרי, אנסאב אלאשראף ה, הוצאת ש"ד גויטיין, עמ' 216, שורה 20), אך אין זאת אלא שהתמורה, כדברי W. Scherer (מצוטט W. Havers, *Handbuch der erklärenden Syntax*, היידלברג 1931, עמ' 198), מצויה עוד לפני שהצורה, אשר במקומה באה התמורה, נעלמה והיא היא הגורמת להעלמה. 8. הקאזוס אובליקווס שבזוגי (יין) דחה את הרקטוס (אן) והזוגי מסתיים ללא הבדל יחסה ב"יין". גם העלם היחסות אינו אלא קו ממכלול התכונות האנאליטיות; הוא מקביל אפוא לכיוונה הכללי של התפתחות הערבית, שנתחזקה עוד על-ידי העובדה (ועיינן J. Füek, *Arabiya*, ברלין 1950, עמ' 60, מצוטט בתרביץ כת, עמ' 365, הערה 31), כי העמים, שקיבלו על עצמם את הלשון הערבית, דיברו שפות, שהשתייכו לטיפוס האנאליטי ושאבדה להן, במידה פחותה או יתרה, הנטייה החיצונית. יש להניח, כי העלם היחסות התחיל בצורות המיודעות של היחיד, ריבוי שלם נקבה וריבוי שבור (וכן בכל צורות הדיפטוטא), שבהן צוינה היחסה על-ידי תנועה קצרה סופית, שהיתה במיוחד עלולה להיטשטש עם שינוי אופייה של הנגינה, שנעשתה כפי הנראה נגינת נשיפה (עיינן מה שכתבתי בתרביץ כת, עמ' 364, ועיינן שם הערה *12 על הבעייה, אם פעלה הנגינה ככוח עיוור, ועיינן גם J. Cantineau, *Le dialecte arabe de Palmyre*, א, ביירות 1934, עמ' 212).

11. השווה את התיאור הדומה על התהוות הלשונות הכנעניות J. Friedrich, *Phönizisch-punische*

Grammatik, רומה 1951, עמ' 1.

לאחר שנעלמו היחסות בצורות אלו, שבהן פעלה אף הנגינה למען העלמן, ניטשטשה תודעת היחסות, וזה גרם להעלמן גם בצורות כגון הזוגי, שבהן לא צוינה היחסה על-ידי תנועה סופית. הקאזוס אובליקווס השתלט גם בווגי וגם בריבוי שלם זכר (עיין דקדוק § 127א), כפי הנראה מפני שהיה רגיל יותר מאשר הקאזוס רקטוס. ובמידה שאנו מוצאים עוד את הסיום "אן לציון הקאזוס רקטוס (דקדוק § 125ב), לפנינו כפי הנראה השפעת הערבית הקלאסית.

9. אחת התכונות המובהקות, המאפיינות את הטכסטים הערביים-יהודיים, היא הופעת תיקוני יתר (Hypercorrection, Hyperurbanism) מרובים. תופעה זו מצויה בכל מקום, בה מתנגשת לשון בעלת פרסטיז'ה עם ניבים המוניים, ועל כן מובנת היא בערבית היהודית, שבה — ביסודו של דבר — משתדל הכותב לרוב לכתוב בערבית קלאסית, לשון הפרסטיז'ה, אך ידיעותיו אינן מאפשרות לו זאת. בהשתדלו להתבטא בערבית הקלאסית משנה הוא את הצורות השגורות בפיו לאלו של הערבית הקלאסית; אולם יש שהוא גודש את הסאה ומשנה את הצורה השגורה בפיו, אף כשהיא זהה בהקשר נידון לזו שבערבית קלאסית, לצורה אחרת, אך ורק מפני שהצורה השנייה, אשר מקומה לא יכירנה במקרה זה אף בערבית הקלאסית, אינה מצויה בלהגים, אולם מצויה היא בקונסטרוקציות ידועות בערבית הקלאסית ועל כן נראית היא לו "ספרותית" יותר. כך קורה גם בתחום הזוגי, שהכותב, ברצותו לכתוב צורה "ספרותית", משתמש בסיום "אן אף בקאזוס אובליקווס. כשגם כללי הערבית הקלאסית תובעים את הסיום "ין. המניע הוא, שבלהגים המדוברים מסתיים הזוגי תמיד ב"ין, אך בערבית קלאסית יש (בנומינאטיבוס) שהוא מסתיים ב"אן; על כן נראה לכותב הסיום "אן "ספרותית" יותר, ומפני שאינו בקי כל צרכו בערבית הקלאסית, נוטה הוא להשתמש בו בכל הזדמנות. על כך, שאמנם תיקוני יתר בלבד לפנינו ולא תופעה חיה, מורה העובדה, כי בטכסטים בהם מצוי "אן לציון הקאזוס אובליקווס, מצוי על ידו הסיום "ין, הן לציון הקאזוס אובליקווס, הן הרקטוס (השווה את ניתוחם של סיומי הזוגי בתשובות הרמב"ם, תשובות כ"ג ול"ז, בתרביץ כז עמ' 84—85).

10. תופעה פסודו־קלאסית¹² בתחום הזוגי הוא השימוש בצורות זוגי זכר במקום זוגי נקבה. בערבית-היהודית מצויה תופעה כללית של דחיית הרבות על-ידי הרבים (עיין דקדוק § 121א), תופעה, הידועה לנו מלהגים מודרניים שונים. אולם, בניגוד להתרחבות שימושן של זכר רבים, אין ההתרחבות המקבילה של (זכר) זוגי נראית תופעה חיה, אלא פסודו־

12. כוונתי בצורות פסודו־קלאסיות — סוג קרוב לתיקוני יתר, אך רחב מהם — לצורות, שתוקנו מתוך כוונת הכותב לכתוב לשון מופתית, אבל אינן "מופתיות" (כי הכותב לא ידע במידה מספיקה את הלשון המופתית) ואף אינן המוניות-יחיות (כי הכותב "תיקן"). תיקוני יתר, שבהם עסקנו בסעיף הקודם הם צורה מיוחדת של הפסודו־קלאסיות: גם בהם השתדל הכותב לכתוב צורה מופתית ללא הצלחה, אבל הצורה, שבה השתמש היא "הפוכה", כי דווקא הצורה ההמונית הרגילה היתה מתאימה הפעם גם לפי הלשון המופתית.

קלאסית, שהרי באותם הטכסטים עצמם, שבהם בא זכר זוגי במקום נקבה זוגי, נדחה הזוגי במידה גדולה על-ידי הריבוי. מסתבר, כי הכותב השתדל לכתוב צורה ספרותית, את הזוגי, אך בהיותו רגיל להחליף בדיבור החי את הרבות בריבים, עשה זאת אף בזוגי (שבו מצויות, אגב, אף בערבית הקלאסית כמה צורות משותפות של זכר ונקבה) ; התוצאה היתה, שהוא השתמש בצורה, שלא הלמה לא את הערבית הקלאסית (שהרי השתמש בזכר ולא בנקבה) ולא את הדיבור (שהרי השתמש בזוגי ולא בריבוי כגון ב־ JQR(NS) יט, עמ' 383, שורה 5 מלמטה "יקתסמאנהא צאחבה אלמאיתין וצאחבה אלתלת מאיה": תחלקנה אותה בעלת המאיתיים ובעלת השלוש מאות. בדוגמה זו בא הזוגי לפני הנושא, כלומר במצב, שבו מחייבת הערבית הקלאסית יחיד. בערבית-היהודית רגיל פועל בריבוי אף לפני נושא בריבוי, ביחוד אם הוא מציין בני אדם (עיין דקדוק § 182, ביחוד הערה 7), ויש לראות בזה השתקפות תופעה חיה. אולם בשימוש הזוגי לפני נושא בזוגי (או לפני שני נושאים ביחיד) אין לראות, בגלל צמצום הזוגי בכלל, תופעה חיה, אלא צורה פסודו-ספרותית: הכותב, שהיה רגיל להשתמש בדיבורו בריבוי אף לפני הנושא, המיר את הריבוי בזוגי לפני נושא בזוגי (או שני נושאים ביחיד), מתוך רצון להשתמש בצורות קלאסיות, אך שכה, כי הערבית הקלאסית מחייבת לפני הנושא יחיד.

בדומה נראה צורה פסודו-קלאסית בשימוש עתיד זוגי בסיום "א במקום "אן (כגון ב־ JQR(NS) יט עמ' 382, שורה 7 מלמטה: יקתסמאה במקום יקתסמאנה), כי לפנינו תיקון בכיוון הצורה הקלאסית (זוגי במקום ריבוי), אך לא במידה מספיקה: הכותב השתמש בצורה ללא נ' בהתאם לנהוג בלהגו (כי בלהגים נדחו לרוב הצורות בנ' על-ידי אלו ללא נ'). — לעומת זה נראה בצורה מעין זו הנמצאת ב־ JQR, שם, שורה 9 מלמטה: אן יקתסמאן במקום יקתסמא — תיקון יתר, כי דווקא הצורה הדומה יותר לצורה ההמונית, כלומר ללא נ', היתה המתאימה לפי הערבית הקלאסית, ועיין פרטים דקדוק § 175, סוף 13.

11. ניתחנו את הרקע הלשוני של הזוגי בערבית-היהודית ומצאנו, כי משתקפים בו, כמו בכעין מיקרוקוזמוס, הכיוונים העיקריים של קוי התפתחות הערבית הבינית. את דחיית הזוגי על-ידי הריבוי (§§ 2—7), כפי שזה מצוי בלשונות הרבה, אפשר לייחס לנטייה הכללית אל הטיפוס האנאליטי, ובדומה את דחיית הקאזוס רקטוס על-ידי האובליקווס (§ 8), שהוא איננו אלא חלק מהעלם הכללי של היחסות. אף תיקוני יתר וצורות פסודו-ספרותיות, הרגילות בערבית היהודית, מצויים בזוגי: יש שמשתמשים בקאזוס רקטוס במקום האובליקווס (§ 9) או בזוגי זכר במקום נקבה וכן בפועל בזוגי לפני נושא בזוגי (או שני נושאים ביחיד; § 10). — כן נסונו למצוא את שלבי צמצום הזוגי והגענו למסקנה, כי שמירת הנ' בנסמך באיברים הכפולים ובשמות מספר דווקא (§ 4) משקפת את העובדה,

13. כאן יזכר, כי במשפטי מא-הזיקה, שבו בא הכינוי המוסב לפעמים, שלא לפי הכללים המדויקים של הערבית הקלאסית, בריבוי, עשוי כינוי זה לבוא, לעתים רחוקות אמנם, אף בזוגי, עיין דקדוק § 369, סוף.

כי לפחות בחלק של הלהגים, המשתקפים בערבית היהודית, נשתמר בדיבור החי הזוגי רק בשני סוגי שמות אלו, ואילו בשמות העצם האחרים הצטמצם שימושם. מצבם המיוחד של האיברים הכפולים משתקף גם בכך, כי צורת הזוגי משמשת בהם לציון הריבוי (§ 5). כן נראה מתכיפות מציאות הזוגי בטכסטים השונים, כי הוא נעלם לחלוטין בשמות תואר ובינוני, פחות בפועל ועוד פחות בכינויים (§ 3).